

ИЛТИМ ҲӘМ ЖӘМИЙӘТ

ЛИНГВИСТИКА

- М.Аметова**
Некоторые особенности контрастной лингвистики.....26

ЛЕКСИКОЛОГИЯ

- М.Абдуллаев**
Ҳазирги қарақалпақ тилинде жыныслық мәниниң лексикалык усыл аркалы аңлатылыуы29

ӘДЕБИЯТ ТЕОРИЯСЫ

- С.Матякупов**
Шахс концепциясы ва бадиийлик.....31

ӘДЕБИЯТ ТАРИЙХЫ

- Ә.Алымов**
Кәлеми шынлықты тербенткен ана жазыушы.....35

АТАМАТАНЫҰ

- Т.Бекжанов, Р.Рзаева**
Основные способы образования терминов рисоводства.....39

ТАРИЙХ

- Р.Базарбаев**
Изменения социальной структуры каракалпакского общества.....41

ЭКОЛОГИЯ ХӘМ МЕДИЦИНА

- Н.Ешниязов**
Аральский кризис и экологические аспекты анемии организма человека Приаралья.....44

ТЕХНИКА ХӘМ ТЕХНОЛОГИЯ

- И.Турманов**
Исследования стойкости волокон разной зрелости к многократному изгибу.....49

ҮЛКЕТАНЫҰ

- И.Халмурадов**
Жанубий қарақалпақстандағы қалға атама-си билан бәғлиқ бұлған топонимлар.....51

ХОЖАЛЫҚ ХУҚЫҚЫ

- О.Худайбергенов**
Акционерлик жәмийетиниң хуқық укыплылығындағы айырым мәселелер.....53

- К.Тарийхов, Х.Палўаниязов**
Өзбекстан хәм Қарақалпақстан республикаларында меншик хуқықы хакындағы нызамшылықтың раўажланыуы.....55

- Г.Наўрызбаева**
Правовая охрана субъектов права промышленной собственности.....59

ПУҚАРАЛЫҚ ХУҚЫҚЫ

- А.Роганова**
Способы гражданско-правовой защиты авторских прав по законодательству Узбекистана.....61

ОҚЫТЫҰ МЕТОДИКАСЫ

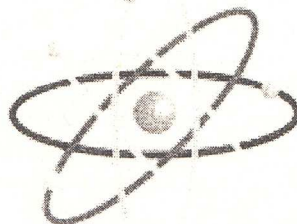
- Ж.Базарбаев**
Миллий ғәрезизлик идеясы студентлерди билимлендириудин куўаты.....65

- Л.Ахмедова**
Роль самостоятельной работы в профессиональной подготовке будущего учителя.....68

- А.Урумбаева**
Психология курсындағы «темперамент» темасына байланыслы методикалық көрсетпелер.....70

- Т.Қойшекенова**
Инглис тилин оқытыу процессинде жазыу хәм жазба тилине үйретуу ұазыйпалары.....74

- Ы.Қуттымуратова**
Ана тили сабағында қолланылатуғын шынығыулар хәм олардың түрлері.....77

С.Матякупов - НДПИ ассистенти

ШАХС КОНЦЕПЦИЯСЫ ВА БАДИЙЛИК

В статье на примере рассказа Ш.Холмирзаева ("Озодлик") "Свобода" исследуется и анализируются вопросы концепции личности, её художественное отражение, образная содержательность в узбекской повелле.

The article is devoted to the investigation and analysing the questions of individual conception in the Sh. Holmirzaev's story "Freedom" and its literary description and conceptuality in Uzbek novel.

Бугунги ҳикоячилигимиздаги қахрамон масаласи, бу янги мустақил жамиятнинг иқтисодий ва маънавий асосларини мустаҳкамлаётган, янги дунёни бунёд этаётган инсон концепцияси демакдир.

Инсон концепцияси бадиий асарнинг барча унсурларини ўз атрофига бирлаштирган, яхлит бир марказга мужассамлаштирган ўқ, илдиз ҳисобланади. Шу боисдан ҳам у адабиётшунослик илмининг доимий диққат марказида. Бу борада рус, украин, болгар, грузин, арман, литва, ёқут, ва ҳақозо халқлар олимларининг изланишлари эътиборлидир.

Айниқса, академик В.Р.Щербина ва М.Б. Храпченколарнинг илмий тадқиқотларида санъаткор онги-дунёқарашидаги ўзгаришлар қахрамонлар руҳиятини акс эттиришда, лирик-психологик ифода принципларига, сюжет ва композицияга олиб қирган ўзгаришларга, тили ва ижодкор индивидуаллиги масалаларига асосий эътибор берилди.

Ўзбек адабиётшунослигида таникли олимлар М.Мухиддинов ҳамда Х.Каримовлар тадқиқотларида шахс ва инсон концепциясининг янги аспектлари, мазкур давр ижодий жараёнининг асосий йўналишлари аниқланади. (1)

Инсон концепцияси ҳамиша санъаткорнинг дунёқараши, гоёвий-эстетик қарашлари, ҳаётий идеали ва ижодий позициясидан таркиб топади. Шу боисдан ҳам истиклол даври ўзбек насрида хусусан ҳикоячилигида шахс концепцияси масаласини тадқиқ этиш, бу Шукур Ходмирзаев, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонқул, Саломат Вафо ва бошқа бир-бирига ўхшамаган, ҳаётни ва инсонни мустақил бадиий идрок ва ифода этиш маданиятини тоборо такомиллаштириш йўлидан бораётган ўзига хос ёрқин истеъдодларнинг бугунги инсон ҳақидаги тасаввур ва тушунчаларини, мустақиллик даври одамларининг маънавий-ахлоқий дунёсини, фикрлаш табиатини ўрганишдан иборатдир. Бу борада Ш.Ходмирзаев ҳикоялари фикр юритиш учун мўл озуқа беради.

“Биз озодликка эришдик, мустақил бўлдик. Аслида, озодлик кўҳна неъмат, Мустақиллик кўҳна неъмат” деб ёзади адиб Ш.Холмирзаев. Мадомики, биз янги даврга қадам қўйган эканмиз адабиёт янги қахрамонлар, янги тимсоллар, янги идеаллар яратиш керак, токи, ўша қахрамонларда тимсоллару идеаллар Озодликнинг, Мустақилликнинг ҳақиқий кадриятларини ифодаласин, адашган йўловичга йўл кўрсатсин, муқаддас сафарга отланган инсонга қиблани кўрсатсин ва бу йўлдаги кийинчиликлар, барча табиий жараёнлар ҳам диққат-этибордан четда қолмасин” (2.3)

Шукур Холмирзаевнинг “Озодлик” ҳикоясини кенг ўқувчилар ахли, илмий-адабий жамоатчилик ҳам чуқур рамзий маънодорликка эга, дея боҳолашди. Дарҳақиқат ҳикояда озодликка, эрқка интилиш майлининг табиатини турфа феъл-атворини одамларнинг руҳиятини, онги-савиясини жонли табиат оғушида, жонзотлар (қалиқ) мисолида акс эттириш етакчи. Ҳикоя бошдан охиригача рамзий мазмунда битилган. Ундаги илк тасвир ҳам шунчаки ҳолат ифодасини англатиб қолаётгани йўқ. У инсон кўнглида кечаётган туйғулар тўлқинини англатувчи чуқур маънодорликка эга.

“Ташқарида шамол увиллар, бурчақдаги тулука печ оташхонасидан лоп-лоп этиб аланга чиқар, шунда оташхона пурковчи афсонавий аждарнинг комига ўхшаб кетарди. Аммо шифтга ўрлаб, томони тешиб чиққан карнайнинг чирсиллаши ва унинг улама жойлардан тутун силқиши кўнгилни тинчитарди, чунки том узра эсаётган шамол тутунни қайтариб ичкарига ургани, шунинг зарбида оташхонадан олов нафаси чиқиб қайтганини сўзсиз англатарди”. (3.3)

Хикоя қахрамонлари Мансур қамоқдан чиқиб келган, ҳамқишлоқларининг таъбири билан айтганда “туремшик”. Тухмат билан ўн йил тириб чиққан. Лекин у иродаси суст, бўш-баёв бир кимса эмас, аклли, тadbирли, меҳнаткаш. Ҳаётда адашган, қоқилган бўлса-да, юз-тубан йиқилмайди, ўзини ўнглаб, оила қуради, фарзандли бўлади.

Тасвирида асар қахрамони Мансурнинг руҳиятини, фикридаги тўқнашлар табиатини ифодаловчи мўъжаз бир ҳолат ифодаоланган ушбу хикояда ҳам, ёзувчи анъанавий услубига содиқ қолади. Қахрамон кечмишини, воқеаларнинг шафқатсиз ҳақиқатини унинг қалб кечималарини ёритиш арқали очишга муваффақ бўлади. Хусусан, қалиқ овига чиқиб, “озодлик гаштини сураямиз” деп керилган Шотўра муаллим, қоровул чол директор муовини ҳамда Мансур ўртасидаги суҳбат асносида ҳар бир қахрамоннинг феъл-атвори, психологияси очилади.

Характерли штрихлар, яъни аниқ-тиник деталлар воситасида ҳар бирига хос муҳим белгиларни кўрсатади. Хусусан, мусиқа муаллими “маккор, ўлгудек кўрқок”. қоровул чол эса, “якин-якингача пиёнисталик қилиб, кечалари вино сотади. Энди, мачитга қатнайди-ган булди бул киши. Қаранг, текин тамоқ ёқар экан. Хўроздай кип-қизил, Бу чол галварс, аммо тулкилик ҳам қўлидан келади. Бунда иймон-эътиқод деган нарсаларнинг уруғи ҳам йўқ. Бирақ ўрганган беш-ўн қалимаси бор, уларни ҳам тирикчилик жўнида ишлатади ва лозим пайтида ўзига қалқон қилади”. Урни келганда юзта-юзта нўш ҳам этиб туради”. (4.3)

Адиб талқинига кўра инсон табиат фарзанди; унда қанчалик оқиллик, зукколик мужассамлашган бўлса, шунчалик ёвуз ҳам. Инсон қомил бўлиши учун эзгуликни, гўзалликни адолатни ҳимоя қиладиган, ёқлайдиган фазилатлар эгаси бўлиши лозим. Шу маънода қанчалик аччиқ ва шафқатсиз бўлмасин, инсонга ўз айбини, ўзи кўра алмаган ва била билмаган қалб ва ҳаёт ҳақиқатини рўйи-рост айтишимиз керак, деган фикрни илғари суради-адиб.

Атоқли рус адиби В.Шукшин “Хикояни мен қандай тушунаман” мақоласида шундай ёзади: “инсон ва яхшилик тўғрисидаги, ёвузлик хусусидаги, гўзаллик ҳақидаги самимий, беҳаловат ўй-мулоҳазаларсиз ёзувчи шахсини ҳам, ижодини ҳам тасаввур қилолмайман”. (5.15) кўнгил эътирофи “Калина красная” асари муносабати билан айтилган бўлса-да ўзбек ёзувчиси Шукур Холмирзаев ижоди психологиясини очишга қаратилгандек қабул қилишимиз мумкин. У Шукур Холмирзаевнинг инсонни тушуниш ҳамда тушунтиришдаги ҳаётий ҳамда ижодий позициясини англашимизга ҳам ёрдам беради. Хусусан, биргина “Озодлик” хикоясида кузатилаётганидек, адибни асосан қахрамонларнинг қабул кечималари кўпроқ қизиқтиради. Шу боисдан бўлса керак, адиб ўзини ҳаяжонга солган қахрамонлари ички дунёсининг, қабул ҳаётининг зоҳирий тафсилотларини онгли равишда тушириб қолдиради. Майда иқир-чиқирларга, воқеаларни миридан сиригача хикоя қилишга берилмайди. Адибнинг ўз қахрамонларига нисбатан муносабатига кўра, дарҳақиқат, инсон шахси ва уни ўраб турган ижтимоий муҳит, қахрамонларнинг ўзи ҳақидаги, ўзи туғилиб ўсган ҳаётга, жамиятга, шароитга муносабатлари тўғрисидаги тасаввур тушунчалари санъатнинг ва шу маънода бугунги хикоячиликдаги шахс концепциясининг табиатини белгилаб беради.

“... Айтингчи, қамоқдан чиққандан кейин, яъни озод бўлганингиздан кейин узингизни қандай ҳис қилгансиз?” -муовин саволни бериб, кўкрагини кўтарди.

Мансур бунинг жавоби анча муҳим эканини уқиб, илло, мусиқа ҳам ўзига диққат билан тиклаб турганини кўриб ўйланиб қолди.

- Хўш, чиққанимдан кейин... шу, кўлимда пича пул, йўл харжини беришди... Шу,

қаерга боришимни билмай қолдим. Ҳалбуки, мен билар эдим: институтга олишмайди. Ўқиш тамом бўлган. Учинчи курсдан кетганим эдимда.

Кейин, мени бирон ишга олишлариям маҳол буниям билар эдим. Сўнгра ука, уйп таниш билишларнинг мендан юз ўгирганларигаям ишонар эдим”.

“... Э, ука-е, Мансур майин-ёқимтой жилмайиб чайқалди. Озодликка нима етсин... Унинг кадрига, масалан, сиз ҳам етмайсиз. Сиз ҳам, Шотўра ака, Бобой ҳам. Ахир, табиб-табиб эмас, бошидан кечирган табиб дейдилар ку”. (6.3)

Езувчи қахрамонларининг қалб кечималарини ёритишда табиат ва инсон ўртасидаги муштарак ва айрим жихитларни киёслашга, Мансур, мусика муаллими, қоровул чол, директор муовинининг қабул эътировларига, ички монологларига, ўй-муҳоқомаларига алоҳида эътибор беради. Ҳикоядаги бадий талқин ва тасвир хусусиятлари ҳақида Шукур Холмирзаевнинг ўзи адиб Шодиқул Ҳамроев билан суҳбатида шундай дейди: “Мен ҳечам рамзий маънода ёзишни ўйлаганим йўқ. Шунчаки қафасда катта бўлган какликни табиат бағрига чиқариб қўйворишганида унинг дафъатан дон тополмай қолганини, хўш мустабиб тузум қафасидан қутилган одамларнинг баъзи бирларининг аросатда қолганларига ўхшатганман холос. Умуман рамз деганимиз ўхшатишга ўхшатмайди ми? Рамзда теранроқ маъно бордиру, барибир киёслашнинг бир хили эҳтимол кучлироқ хилидир” (7.3)

“Озодлик” ҳикоясида қахрамонлар фаолияти орқали ҳайқираётган озодликка, эрка интилиш асосан киёслар мағзига сингдириб юборилган. Шукур Холмирзаевнинг маҳорати ҳам шундаки, қахрамонларнинг ўз тириклигидан орттирган сабоқларига урғу беради. Ҳар ким ўз хатоларидан сабоқ олгани маъқул, дегандек туйғулар-кечинмалар реализмига асосий диққат эътиборини қатаради. Тириклик сабоқлари қахрамонларнинг хусусан, Мансурнинг такдирини ўзгартириб, ҳаётига тубдан ўзгаришлар олиб киради.

Ҳикоядаги яна бир диққатга сазовор нарсалардан бири шуки, Ш.Холмирзаев табиатда кушларнинг ҳам ўзига яраша хулқ-атворга эга эканлигини ҳисобга олган. Шунинг учун ҳам у ҳикояга айнан каклик образини танлаб олади.

“Озодлик”, ҳикоясидаги бадий идрок ва ифода маъноларини кўздан кечирар эканмиз, давр тақозосига кўра ҳикоя жанри табиатида ҳам сифат ўзгаришлари содир бўлаётганини кўриш мумкин. Ҳикоячилик ўз мундарижасида мустақилликка эришган жамиятнинг талаблари ва эҳтиёжларини акс эттириш сари юз тутди. Шу жихатдан унда башарий кадриятлар асосини ташкил этган юксак гуманизм баланд мавқий касб этаётир. Шу маънода шарқ халқларининг инсон шахси ва шаънини аъзозлаш нуктаи назаридан рангин-бой маъноларда ифодаланиб келган гуманистик сабоқлари, тажрибалари янги эркин жамият мустақиллик воқелиги ва одамларининг дунёқарашини, кизиқишлари ва тафаккурини акс эттиришда янги нуктаи назарлар ила намаён бўлаётир. Унинг махзимоҳиятини шахс концепциясининг бадий ифодаси билан боғлиқ инсоннинг биргина табиатга гўзалликка муносабатида янги талқинларда кўришимиз мумкин.

Адабиётлар:

1. Муҳиддинов М.Алишер Навоий ва унинг салафлари ижодида инсон концепцияси. Докторлик диссертацияси. Тошкент 1995. Каримов. Ҳ.Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси (70-80 йиллар). Докторлик диссертацияси. Тошкент, 1994.

2. Ш.Холмирзаев. “Озодлик”. Ҳикоя сўзбошиси. “Ватан” газетаси, 1994 йил, 8-сон 3-бет.

3. Ш.Холмирзаев. “Озодлик” ҳикоя “Ватан” газетаси. 1994 йил 8-сон, 3-бет.

4. Ш.Холмирзаев. “Озодлик” ҳикоя “Ватан” газетаси. 1994 йил 10-сон, 3-бет.

5. Василий Шукшин. Как я понимаю рассказ. Газета “Литературная Россия”. 1964, 20 ноября с 15.

6. Ш.Холмирзаев. “Озодлик” ҳикоя “Ватан” газетаси. 1994 йил 11-сон, 3-бет.

7. Ш.Холмирзаев. -Ш.Ҳамроев. “Адабиёт, адабиёи, адабиёт”. Суҳбат, “Езувчи” газетаси. 1997 йил 15 январь, 4-бет